

Демчук О. О.

ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ЖИТТЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У статті йдеться про огляд теоретичних підходів до проблеми вікових особливостей становлення життєвої компетентності особистості.

Ключові слова: життєва компетентність особистості, професійно важливі якості, психологічні умови, вікові особливості.

В статье представлен обзор теоретических подходов к проблеме возрастных особенностей становления жизненной компетентности личности.

Ключевые слова: жизненная компетентность личности, профессионально важные качества, психологические условия, возрастные особенности.

In article the theoretical approach Review to problem the lifetime peculiarity of Life Competence of personality.

Keywords: Life Competence of personality, qualities of professional importance, psychological conditions, a lifetime peculiarity.

Проблема дослідження життєвої компетентності потребує з'ясування вікових особливостей, із якими пов'язується продуктивність і ефективність людини в галузі власної життєтворчості. Задля цього звернемося до аналізу вікових життєвих циклів особистості з метою визначення вікового періоду, сензитивного до її розвитку.

За даними аналізу літературних джерел, у сучасній віковій психології існує декілька підходів до вікової періодизації, якою охоплюється весь життєвий цикл людини. Звертаючись до проблеми визначення вікових меж юності та дорослості, необхідно відзначити, що характерною особливістю є їх певна "розмитість", пов'язана з історичними, культурними, соціальними та психофізіологічними характеристиками. Зважаючи на це, у сучасній психології все більше стверджується думка Г.Крайг, згідно з якою точно вказати межі стадій розвитку дорослих досить важко, якщо взагалі можливо [2:56].

Зважаючи на це, ми будемо спиратися на позицію, близьку до поглядів Ш.Бюлер, Е.Еріксона, Г.Крайг, Е.Шпранглера, згідно з якою верхня межа юнацького віку визначається у 20 років, за якою починається рання дорослість.

Віковий проміжок, на який припадає період підготовки практичного психолога у вищих навчальних закладах, здебільшого визначається межами від 17 до 22-23 років та знаходиться на перетині періодів юності та ранньої дорослості. Отже, перед нами постає завдання порівняння психологічного змісту вказаних онтогенетичних періодів у контексті визначення найбільш сприятливих умов формування та розвитку життєвої компетентності майбутніх спеціалістів.

Використаємо для цього традиційний для психології спосіб аналізу змісту будь-якого вікового періоду, що полягає у врахуванні змісту провідних новоутворень віку, завдань та соціальної ситуації розвитку. Розглянемо насамперед з означених позицій особливості юнацького віку.

За І.С.Коном, юнацький вік, як і підлітковий, є перехідним етапом від дитинства до дорослості. У психологічному плані юність вирішує завдання кінцевого етапу соціалізації – остаточного самовизначення й інтеграції в суспільство дорослих, пошук та знаходження власного місця в ньому. У юнаків розвивається потреба в спілкуванні та засоби його здійснення, формується теоретичне, формальне мислення, стають стійкими інтереси, виникає здатність орієнтуватись у різних сферах суспільного життя. Це відбивається на формуванні наукового та громадянського світогляду, розвитку рефлексії, яка забезпечує критичне і свідоме ставлення до себе, на виникненні готовності до трудової діяльності.

В юнацькому віці відбувається подальший розвиток когнітивної сфери особистості – сприймання, уваги, пам'яті та мислення. Найважливішим досягненням тут є розвиток абстрактного, логічного мислення, яке інтелектуалізує інші пізнавальні процеси. З формуванням логічного мислення пов'язаний розвиток уваги, зокрема її довільності, стійкості, здатності підпорядковувати безпосередні цілі віддаленим. Розвиток пізнавальних процесів досягає такого рівня, який забезпечує готовність до виконання всіх видів розумової діяльності дорослої людини. У юнацькому віці зростає рівень свідомого самоконтролю своєї поведінки. Центральне місце у розвитку особистості займає розширення і ускладнення її мотиваційної сфери (потреб, мотивів, ціннісних

орієнтацій, переконань, намірів, цілей). У старшому шкільному віці поступово виникають і стають домінуючими нові мотиви поведінки, які підпорядковують собі всі інші, визначаючи тим самим спрямованість особистості.

У ранній юності завершується становлення мотиваційної сфери особистості, її потреби і мотиви виходять за межі сім'ї та школи. Інтереси, схильності та здібності стають конкретнішими і пов'язуються з життєвою перспективою і майбутньою професійною діяльністю. Зростає усвідомленість власних мотиваційних утворень, що є ознакою особистісного розвитку. Розвиваються та набувають стійкості інтереси, часто пов'язані з майбутніми життєвими планами. Розвиток ціннісних уявлень в період ранньої юності характеризується їх ускладненням, деперсоніфікацією, зростаючою лібералізацією та особистісною незалежністю.

Вибір свого подальшого життєвого шляху, самовизначення є інтегративним мотиваційним центром, що визначає особистісну поведінку, діяльність, інтереси, уподобання, ставлення до оточуючої дійсності. За змістом на перше місце виходять мотиви, які пов'язані з життєвим планом, формування майбутніх намірів, світогляду та самовизначення.

За Е.Еріксоном, період юнацтва є періодом розв'язання кризи ідентичності: ідентичність проти змішання ролей. На його думку, юнацька закоханість та любов є способом досягти чіткої визначеності власної психологічної та сексуальної ідентичності. Також шляхом інтеріоризації ідеалів відбувається усвідомлення соціальної та майбутньої професійної ідентичності. Для цього вікового проміжку є притаманними кризи ідентичності та самовизначення.

Віковий етап юнацтва характеризується формуванням якісно нового, вищого рівня самосвідомості. Завершується формування рольових позицій чоловіка і жінки. Вперше особистість усвідомлює свою самостійність і відповідальність за своє життя, за свої шлюбно-сімейні стосунки. Надбанням цього вікового періоду є здатність особистості самостійно і відповідально робити життєві вибори.

Щодо періоду дорослості, він в цілому вважається недостатньо вивченим та розробленим напрямом досліджень порівняно з розвитком людини в дитинстві та юності. Систематичні комплексні дослідження періоду дорослості були організовані і проведені під керівництвом Б.Ананьєва та продовжені у дослідженнях О.Кроніка, Ю.Кулюткіна, Н.Підгорецької, Є.Рибалко,

О.Степанової, Г.Сухобської та інших. Серед західних учених цей віковий період був предметом досліджень Д.Бромлей, Г.Гримма, Е.Еріксона, Р.Кеган, Д.Левінсона, Б.Окун та багатьох інших.

На думку Є.Рибалко і Л.Головей, провідні відмінності дорослості від юнацького віку полягають у тому, що в цей період завершується психосоматичний розвиток і процес статевого дозрівання, фізичний розвиток характеризується найвищим рівнем інтелектуальних, творчих та професійних досягнень [226:231]. Психічні функції знаходяться в умовах оптимального навантаження, підсиленої мотивації, операційних перетворень.

У період ранньої дорослості формується власний образ життя, виробляються життєві стратегії, відбувається засвоєння професійних ролей, включення до соціальної активності. Рання дорослість – це період “входження” у професію, соціально-професійна адаптація, усвідомлення громадських прав та обов’язків, соціальної відповідальності; утворення сім’ї та налагодження сімейних стосунків, розв’язання побутових і бюджетних проблем, вироблення стилю виховання дітей [5: 105].

Досить істотні зміни особистості пов’язані із соціальною ситуацією розвитку дорослої людини. Домінуюче місце займають мотиви, спрямовані на самовизначення та підготовку до самостійного життя. Ці мотиви отримують особистісний смисл та стають дійовими. Провідною діяльністю періоду ранньої дорослості є професійне навчання, або ж трудова діяльність. Це сприятливий період для засвоєння ділових норм і стосунків між людьми, оволодіння професійно-трудовими навичками. Засвоєнні в цей період знання, уміння, навички надалі розвиваються і удосконалюються в професійній діяльності [4: 274].

Життя людини у період ранньої дорослості ускладнюється, стає неповторним. Значно зростає його інтенсивність, що скорочує час для роздумів про те, чого вона хоче від життя, чи правильно живе. Становлення людини як суб’єкта життєдіяльності виявляється в її активності у різних сферах життя, розв’язанні життєвих проблем, володінні засобами і способами самовираження, саморегуляції та організації свого життя. Молода людина здатна обирати напрям і спосіб життя, визначати основні цілі, етапи їх досягнення і підпорядкованість цих етапів; розв’язувати основні суперечності життя, досягти своїх життєвих цілей і реалізувати плани; творити цінності свого життя, розширювати коло інтересів, захоплень [3: 271].

Специфічність різних етапів професійного становлення молоді людини як необхідної ознаки будь-якого розвитку проглядається, з одного боку, в "якісній визначеності" різних типів провідної діяльності, які суб'єкт виконує послідовно в ході професіоналізації (ігрова, навчальна, трудова), з другого боку – у "квантуванні" загальних тенденцій її психічного розвитку (наприклад, у вигляді стадій адаптації, реалізації та ін.). У цілому ж ці загальні тенденції такі: спочатку мова має йти про становлення, формування професійно значущих якостей, а потім – про подальший розвиток і вдосконалення їх.

На думку Г. Крайг, розвиток дорослої людини можна розглядати в контексті трьох самостійних систем, які пов'язані з різними аспектами її Я: Я як індивідуума, Я як члена сім'ї, Я як робітника. У центрі цих систем – розвиток того, що було названо Е.Еріксоном близькістю та генеративністю – і те й інше пов'язане з формуванням ідентичності [2: 674].

Як випливає з Таблиці 1.1, період ранньої дорослості надає численні підстави для перевірки життєвої компетентності людини на всіх можливих рівнях її прояву як особистості. Молода людина знаходиться в ситуації необхідності вибору та розв'язання численних проблем. До завершення раннього дорослого віку людина усвідомлює, що досягнення рубежів кар'єри дається не так легко, як здавалося.

Мотивами професійної діяльності в ранньому дорослому віці є творча самореалізація, задоволення потреб у професійному спілкуванні та соціальних контактах. На цьому рубежі людина починає реально дивитися на світ, жити поточними подіями та досягненнями. Впевненість у власних силах, усвідомлення життєвої компетентності, а також визнання певних обмежень і адекватний рівень домагань, що ґрунтується на життєвому досвіді, забезпечують відчуття цілісності життя, задоволення ним. Тобто доросла людина опиняється перед численними життєвими ситуаціями, що вимагають від неї прийняття ефективних рішень як у галузі власного життєвого проекту, так і стосовно інших численних аспектів життя у суспільстві. Іншими словами, від неї вимагається володіння екзистенційною, соціальною та особистісною життєвою компетентністю, якими забезпечується ефективність життєвої активності у соціумі. Це означає, що вона *вже* повинна володіти певним рівнем життєвої компетентності, підвищуючи та вдосконалюючи його з повноцінним проживанням кожної нової життєвої ситуації.

Отже, для формування основних підструктур життєвої компетентності особистості виявляється найсприятливішим саме період юнацького віку. Сприятливими факторами такого формування виступають закономірності психічного розвитку (завершення розвитку найголовніших психічних функцій, важливі новоутворення), провідної діяльності та зони найближчого розвитку.

Така точка зору підтверджується дослідженнями І.В. Дикун (2005), В.В. Зарицької (2006), І.П. Ящук (2001) – автори пропонують власні підходи до процесу формування життєвої компетентності вже у старшому шкільному віці, вважають цілеспрямований розвиток провідних компетентностей необхідною запорукою подальшого життєвого успіху особистості.

Таблиця 1.1
Співвідношення вікових проміжків і завдань розвитку
в контексті виявлення передумов формування життєвої компетентності особистості

Особливості розвитку	
Юність	<p>розвиток абстрактного мислення, пізнавальних процесів, емоційної сфери, уваги, мотиваційної сфери, ціннісних орієнтацій, рефлексії</p> <p>Новоутворення: особистісне і професійне самовизначення: критичне і свідоме ставлення до себе, поява стійких інтересів, розвиток потреби в спілкуванні та засобів його здійснення, якісно новий рівень самосвідомості, готовність до трудової діяльності, почуття відповідальності за своє життя.</p> <p>Завдання розвитку: ідентичність проти змішання ролей: шляхом інтеріоризації ідеалів усвідомлення майбутньої соціальної та професійної ідентичності встановлення дружніх та інтимних взаємин з іншими, програвання статевих ролей, формування сімейних настанов, досягнення незалежності, професійний вибір, інтеграція в суспільство дорослих, формування соціальної зрілості і особистісного самовизначення, наукового та громадянського світогляду.</p>

Рання дорослість	завершення психосоматичного розвитку, статевого дозрівання, найвищий рівень інтелектуальних, творчих та професійних досягнень, загальний фронтальний прогрес функцій	Провідна діяльність: професійно-навчальна Зона найближчого розвитку: професійна підготовка з обраної спеціальності, професійна проба і "проекування" себе в професії. Завдання розвитку: досягнення ідентичності та встановлення близькості, розвиток трьох аспектів – Новоутворення: становлення як суб'єкта життєдіяльності, формування індивідуального стилю життєдіяльності Я як індивідуума, початок професійної діяльності; засвоєння професійних ролей, знаходження референтної соціальної групи, задоволення матеріальних потреб, включення до соціальної активності, соціально-професійна адаптація, усвідомлення громадянських прав та обов'язків, соціальної відповідальності. Провідна діяльність: професійне навчання, перехід до трудової діяльності.
------------------	--	--

Зважаючи на це, в контексті нашого дослідження ми обираємо період юнацького віку як сензитивний для цілеспрямованого формування життєвої компетентності майбутніх практичних психологів, як підгрунтя подальшого становлення суб'єктності їхньої власної життєтворчості.

Література:

1. Кон И. С. Открытие "Я" / Игорь Степанович Кон. – М., 1978. – 367 с.
2. Крайг Г. Психология развития / Грейс Крайг. – СПб: Питер, 2000 – 992 с.: іл. – ("Серия Мастера психологии").
3. Савчин М. В. Вікова психологія. / М. В. Савчин, Л. П. Василенко: навчальний посібник. – К., 2006. – 360 с. (Альма-матер).
4. Скрипченко О.В. Вікова та психологічна психологія. / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук: навчальний посібник. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
5. Ямницький В. М. Розвиток життєтворчої активності особистості: теорія та експеримент. / Вадим Маркович Ямницький. – Одеса: ПНЦ АПН України – СВД Черкасов М. П., 2006 – 362 с. – (Монографія).